

Beszámoló a magyarországi alkalmazott nyelvtudomány helyzetéről

Bevezető megjegyzések

Ez a beszámoló eredeti formájában az 1968 novemberében megrendezett debreceni nyelvészaktíva számára készült, s az egyik napirendi pont sokszorosított vitaanyagaként került szétosztásra az aktíva résztvevői között. A vita során az anyag lényegi ellenkezéssel nem találkozott, részleteket érintő ellenvéleménnyel is alig, az én nézeteim sem módosultak az elmúlt hónapok alatt, s így nem vált szükségessé a szöveg mondanivalójának módosítása. A jelentés helyenként szóvá tesz nehézségeket, lemaradásokat: ezek a megjegyzések sem váltak azóta időszerűtlenné. Így azután az eredeti szövegen nem sokat változtattam: több helyütt igyekeztem a megfogalmazást árnyaltabbá, pontosabbá tenni, újabb információk alapján helyesbítettem egy-két adatszerű közlést, példákkal illusztráltam néhány túlságosan elvont megállapítást, s végül elhagytam, vagy általánosabb érdekű gondolatmenetekkel helyettesítettem néhány szűken gyakorlati, tudományszervezési vonatkozású fejtegetést; az eredeti szöveghez képest majdnem teljesen új az I. fejezet 2. pontja és többé-kevésbé módosult a fejezet 1. és 3. pontja is; újonnan került a szövegbe a II. rész jelenlegi számozás szerinti 6. pontja.

Részben az aktíván előterjesztett jelentés írott bevezetésében, részben pedig szóban, a vita megkezdésekor tettem egy-két személyes jellegű megjegyzést, amelyeket szükségesnek tartok rövidített formában itt megismételni:

Jómagam nem vagyok az alkalmazott nyelvészet rendszeres művelője, munkásságom — néhány általános nyelvészeti dolgozattól eltekintve — az újlatin összehasonlító és történeti nyelvtudomány körébe vág. Olyan okokból, amelyeket a továbbiakban igyekszem részletesebben ismertetni, úgy gondolom azonban, hogy az alkalmazott nyelvészet gyorsabb fejlesztése minden nyelvésznek ügye és érdeke, azoké is, akik — mint e sorok írója — a gyakorlati alkalmazásoktól távol álló kérdéseknek szentelik munkájuk zömét; éppen ezért az utóbbi évek során igyekeztem megismerkedni az alkalmazott nyelvészet több részterületével s egyiknek-másiknak művelésébe főképp közvetve, hallgatóimon és volt hallgatóimon keresztül magam is bekapcsolódtam. Ezért mertem kívülálló voltom ellenére is vállalni a debreceni aktíván az alkalmazott nyelvészet helyzetét tárgyaló beszámolónak a megtartását.

Az alkalmazott nyelvészet nagyszámú részterületből áll, amelyeket egy ember a saját ismeretei alapján nehezen tekinthet át; még azok is, akik az alkalmazott nyelvészet szakembereinek tekinthetők, rendszerint az alább felsorolandó részterületeknek csak egyikével vagy másikkal foglalkoznak ténylegesen; így sokak tanácsát és segítségét kellett a beszámoló elkészítéséhez igénybe vennem — nem csupán az alkalmazott nyelvészet egyik vagy másik

ágának művelőit, hanem többek között matematikusokét, orvosokét, gyógy-pedagógusokét, a dokumentáció szakembereiét. Nevük felsorolása nélkül is mindegyiküknek köszönetet kell itt mondanom.

I.

Az alkalmazott nyelvészet fogalmának meghatározása és egyéb általános kérdések

1. Az alkalmazott nyelvészet fogalmának meghatározását csupán az utóbbi években több ízben kísérelték meg Magyarországon.¹ Ezen a helyen szükségtelen volna hosszadalmas elvi vitát kezdeni a meghatározás kérdéséről; a magam részéről abból a logikai oldalról nem teljesen megtámadhatatlan, de gyakorlatilag használható meghatározásból indulnék ki, amely szerint az alkalmazott nyelvészet azoknak az elméleti kutatási tevékenységeknek és technikai eljárásoknak összefoglaló neve, amelyeknek célja a nyelvtudomány eredményeinek hasznosítása (a) a közvetlen társadalmi gyakorlatban és (b) egyéb elméleti tudományokkal együttműködve, a nyelv és más jelenségek közötti érintkező területek felderítésében.

Ehhez a meghatározáshoz hozzátehetjük a következőket: a nyelvtudomány eredményei a társadalmi gyakorlatban a társadalmon belüli vagy különböző társadalmak közötti nyelvi érintkezés elősegítése, illetve a nyelvi érintkezés akadályainak leküzdése céljából hasznosíthatók, így tehát a nyelvtudomány hasznosítása tulajdonképpen a nyelvi tevékenységre vonatkoztatott, a nyelvi kérdések fogalmi körén belül maradó hasznosítás. Az ilyen jellegű felhasználástól eltér a nyelvtudomány eredményeinek hasznosítása egyéb elméleti tudományok területén; itt ugyanis nem közvetlenül a nyelvi érintkezés elősegítése céljából használjuk fel a nyelvtudomány eredményeit, hanem a társtudomány (szociológia, néprajz, irodalomtudomány, archeológia, stb.) elméleti céljainak megfelelően, tudományonként, sőt esetenként különböző módokon.

A fentieknek megfelelően az alkalmazott nyelvészet az alábbi ágazatokra osztható:

- A. A nyelvtudomány eredményeinek hasznosítása a társadalmon belüli és társadalmak közötti nyelvi érintkezés elősegítésében; többek között számításba jövő területek:

¹ Az alkalmazott nyelvészetet már BÁRCZI GÉZA a nyelvtudomány részeként említi (Bevezetés a nyelvtudományba. 3. kiad., Budapest 1957, 142). Az alkalmazott nyelvészet meghatározása, rész-diszciplináinak rendszerezése több ízben is foglalkoztatta Szepe Györgyöt (l. különösen SZEPE GYÖRGY—B. SZÖLLŐSY ÉVA. A matematikai nyelvészet alkalmazása a különböző tudományágakban. Tudományszervezési Tájékoztató VI, 1966, 774—805, főképp 781—782). FODOR ISTVÁN színvonalas ismeretterjesztő könyve (Mire jó a nyelvtudomány? Budapest 1968) lényegileg az alkalmazott nyelvészet legkülönbözőbb ágazatait tekinti át, azonban — népszerűsítő céljának megfelelően — a szerző inkább a problematika vonzó és színes illusztrálására, mint szigorú szabatoságra helyezte a hangsúlyt.

- a) az anyanyelvi oktatás,
 - b) a nyelvművelés,
 - c) a beszédhibák diagnosztizálása és javítása,
 - d) a távközlés,
 - e) a dokumentáció és információátvitel,
 - f) az idegen nyelvek oktatása,
 - g) a fordításelmélet, fordítás-gépesítés,
 - h) különböző nyelvű csoportok nyelvi helyzetének, érintkezésének rendezése, a „nyelvi politika”.
- B. A nyelvtudomány eredményeinek hasznosítása egyéb elméleti tudományokban (itt az ágazati felsorolás egyenlő volna valamennyi, a nyelvtudománnyal érintkező tudomány felsorolásával).²

Ez a táblázat az alkalmazott nyelvtudomány ágazatait egy bizonyos fokig absztrakt és egyúttal statikus módon ábrázolja. A valóságban a különböző ágazatok bonyolultan összefonódnak, annál is inkább, mivel az A. alatt felsorolt tevékenységek és a B. alatt felsorolható elméleti határdiszciplinák egymással jelentős mértékben párhuzamosak: egy-egy, a B. pontba sorolható elméleti terület ugyanis rendszerint valamely, az A. kategóriába tartozó gyakorlati tevékenység elméleti megalapozásának tekinthető. Ilyen viszony áll fent pl. a táblázatunkban is említett „beszédhibák diagnosztizálása és javítása” összefoglaló névvel jelzett gyakorlati tevékenységek és olyan, a B. pontban említhető elméleti diszciplinák között, mint a neurolingvisztika, a psziholingvisztika bizonyos területei, stb.³

2. Az alkalmazott nyelvészetnek, mint nyelvtudományi diszciplinának belső egysége nem csupán egyes ágazatainak részleges összefonódottságából, nem csupán bizonyos elméleti és gyakorlati ágazatok párhuzamosságából, kölcsönös feltételezettségéből adódik: az alkalmazott nyelvtudomány egysége elsősorban azon alapul, hogy valamennyi ágazata lényegileg azonos módon kapcsolódik a nyelvtudomány egészéhez, valamennyi ágazatának azonos jellegű a tudományrendszertani helye, ami egyben arra mutat, hogy ezeknek a látszólag igen heterogén ágazatoknak az elméleti lényege is közös.

A fenti meghatározásból már kitűnt, hogy számunkra az alkalmazott nyelvtudomány gyakorlati ágazatai közé azok a tevékenységek tartoznak, amelyeknek célja társadalmon belül, illetve társadalmak között a nyelvi érint-

² Érdemes utalni ezzel kapcsolatban R. JAKOBSON magyar nyelven nemrég megjelent előadására, amelyet az 1967-es bukaresti nyelvészeti kongresszuson tartott (A nyelvészet a tudomány organizmusában. Valóság XII, 1969, 23–33), s amely rendkívül szuggesztív és szellemes módon, bár természetesen a teljesség igénye nélkül tekinti át a nyelvtudomány elméleti alkalmazásainak sorát.

³ Meghatározásunk egyébként azt is jelenti, hogy elvetjük az alkalmazott nyelvészet fogalmának egyes szűkítő, egyoldalú meghatározásait; nyilvánvaló például, hogy az alkalmazott nyelvészet nem szűkíthető le az ún. gépi nyelvészetre, bár a számítógépek az alkalmazott nyelvészet egyes ágaiban lényeges szerepet játszanak. Itt-ott ma is előkerül az a nézet, amely a második világháború utáni években Amerikában nyert megfogalmazást (bár ma Amerikában is meghaladott) s amely szerint az „applied linguistics” célja az idegen nyelvek oktatásának hatásosabbá tétele (l. erről L. K. ENGELS, Applied Linguistics. Tijdschrift voor Toegepaste Linguïstiek, I, 1968, 5–11). Nyilvánvaló, hogy az idegen nyelvoktatás didaktikájának nyelvtudományi megalapozása az alkalmazott nyelvészethez tartozik, de annak csupán egyik ága.

kezés elősegítése, akadályainak elhárítása. Mivel a nyelv az információcsere, általában az emberek közötti kommunikáció alapvető eszköze, azt is mondhatjuk, hogy az alkalmazott nyelvészeti tevékenységek gyakorlati célja a társadalmon belüli (nyelvi) kommunikáció határfokának állandó javítása, a kommunikációt gátló materiális és pszichológiai „zajforrások” semlegesítése. Mivel pedig a kommunikációs folyamat jó hatásfoka és zavartalansága azon múlik, hogy — egyrészt — milyen a nyelv rendszere és a nyelvhasználat körülményei közötti viszony (hogy például a nyelv, mint kommunikációs eszköz mennyire képes megfelelni az adott helyzetben a kommunikáció támasztotta követelményeknek, illetve, hogy a nyelvhasználat körülményei zavarják-e vagy sem a nyelv információ-továbbító működését), másrészt pedig azon, hogy milyen a nyelvet használó egyének tömege és a nyelv közötti viszony (hogy például a nyelvet használók tömege mennyire ismeri az adott nyelvet, mennyire képes a nyelvrendszer teljesértékű felhasználására az információ-továbbítás során), megállapíthatjuk, hogy az alkalmazott nyelvészet sajátos érdeklődési és tevékenységi területe a nyelv, mint a kommunikáció célját szolgáló jelrendszer és a nyelvi kommunikációs folyamat egyéb tényezői közötti viszony, az alkalmazott nyelvészet elméleti ágazatainak célja, hogy felderítse ennek a viszonyoknak, pontosabban ennek a viszonyhálózatnak törvényszerűségeit, az alkalmazott nyelvészet körébe tartozó gyakorlati tevékenységek pedig ezeket a viszonyokat próbálják, egy adott nyelvtörténeti helyzetben, a nyelvi kommunikációs folyamatok hatásfoka és zavartalansága szempontjából kedvező irányban alakítani.⁴

Mindez arra mutat, hogy az alkalmazott nyelvészetnek, az ágazatai közötti látszólag igen lényeges — és gyakorlati szempontból sokszor valóban mélyreható — különbségek ellenére, egyértelműen meghatározható tudományrendszertani helye van: az alkalmazott nyelvészet a nyelvtudomány része, mégpedig a nyelvek szerkezetét és fejlődését önmagában és önmagáért vizsgáló „tisza” nyelvtudománnyal párhuzamos, korrelatív része; míg a „tisza” nyelvészet a nyelvet, illetve az egyes nyelveket önmagukban vizsgálja, az alkalmazott nyelvészet a nyelvet a kommunikációs folyamat egészében elfoglalt helye szempontjából nézi és a maga — nyelvtudományi — eszközeivel a kommunikációs tevékenység társadalmilag kedvező irányú fejlődését igyekszik elérni. Mindenképpen téves tehát az alkalmazott nyelvészetet az elméleti nyelvészettel szembeállítani, mivel az alkalmazott nyelvészetnek is vannak elméleti ágai.

Az alkalmazott nyelvészet tudományrendszertani helyének meghatározása már azért is megérdemel egy bizonyos figyelmet, mert ebből a meghatározásból folyik, hogy a nyelvtudomány általában és a „tisza” nyelvészet különösen főképp az alkalmazott nyelvészet elméleti ágain keresztül kapcsolódik az ember életjelenségeit és tevékenységeit vizsgáló egyéb tudományokhoz. Az alkalmazott nyelvészet olyan elméleti ágai, mint — ma használatos kifejezésekkel — a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika, a neurolingvisztika stb. egyrészt a nyelvi rendszer, másrészt a kommunikációs folyamat tényezőjének, közegének, részben produktumának tekintett társadalom, emberi

⁴ Az alkalmazott nyelvészet kommunikáció-elméleti felfogását képviseli — a tőlem adott meghatározásoknál kevésbé kifejtett formában — B. MALMBERG (1. legutóbbi cikkét: Applied Linguistics. IRAL, V, 1967, 1–2).

psziché stb. közötti viszonyt vizsgálják; ez a feladat adja meg létalapjukat, ez határozza meg azt a sajátos átmeneti helyet, amelyet — a nyelvtudomány részeiként — a nyelvtudomány és a szociológia, neurológia, pszichológia stb. között elfoglalnak.

Világos egyébként, hogy a „tisztá” nyelvtudomány és az alkalmazott nyelvtudomány között a határ nem mindig éles és egyértelmű. Nem egyszer felvetődik például az alkalmazott nyelvtudományon belül, hogy a nyelvtudomány általában, az alkalmazástól függetlenül, adós még valamely kutatással, eredménnyel, amelyre az alkalmazás szempontjából szükség volna. Egy példa: a nyelv statisztikai sajátosságainak vizsgálata önmagában kétségtelenül a „tisztá” nyelvtudomány körébe tartozik, ugyanakkor az is ismeretes, hogy az alkalmazott nyelvészet számos ága csupán az adott nyelvre vonatkozó részletes statisztikai ismeretek birtokában bontakozhatik ki. Amikor az alkalmazott nyelvészet helyzetével és feladataival foglalkozunk, éppen ezért állandóan fel kell vetnünk nem csupán a szűk értelemben vett alkalmazási kérdéseket, hanem azt a kérdést is, hogy a „tisztá” nyelvészet eleget tett-e saját körén belül azoknak a kívánalmaknak, amelyeket a szorosabban vett alkalmazott nyelvészet szempontjából iránta támasztani kell.

3. Az eddig elmondottak lehetővé teszik, hogy kellő pontossággal és nyomatékkal szóljunk az alkalmazott nyelvészet társadalmi szerepéről.

Az alkalmazott nyelvtudomány gyakorlati ágazatainak felsorolása diszciplínánk társadalmi fontosságát megfelelően tükrözi; erről itt általánosításokat hangoztatni nem szükséges. Ezen a helyen csupán néhány elméletibb kérdésben kívánom véleményemet leszögezni.

Mindenekelőtt, félreértések és félremagyarázások elkerülése céljából: helytelen volna minden olyan nézet, amely a nyelvtudomány társadalmi funkcióját kizárólag, vagy akár elsődlegesen az alkalmazott nyelvészetben, közelebbről az alkalmazott nyelvészet gyakorlati ágazatainak munkájában látná. Ez praktícizmus volna, amely tudománypolitikánk lényegétől idegen — ha nem is teljesen idegen az alkalmazott nyelvészet egyes művelőinek és főképp néhány nem nyelvész tudósnak a felfogásától. Nyilvánvaló, hogy a nyelvtudomány elsődleges tárgya maga a nyelv — a nyelv szerkezete s a nyelvszerkezet történeti mozgása — s a nyelvtudomány elsődleges társadalmi funkciója a társadalmi tudat néha meglehetősen közvetett, áttételes alakítása és befolyásolása az egyik legspecifikusabban emberi alkotás és tevékenység, tehát az ember mélyebb megismerésén és megismertetésén keresztül. Tegyük hozzá, hogy a „tisztá” nyelvtudomány megfelelő fejlődése az alkalmazott nyelvészet kibontakozásának is alapja: a nyelvre és az egyes nyelvekre vonatkozó adekvát, sokrétű és állandóan gazdagodó ismeretek nélkül az alkalmazott nyelvészet elsorvadna, sőt ki sem fejlődhetne. Emellett azonban éppen tárgyának specifikusan emberi és specifikusan társadalmi jellegénél fogva a nyelvtudomány olyan jelenséget vizsgál, amely a társadalmi méretű kommunikáció alapvető eszköze és, mint ilyen, szorosan összefonódik szinte minden pszichofiziológiai és társadalmi jelenséggel. Ez a körülmény a nyelvtudományra mind a társtudományok kommunikációs vonatkozásainak alátámasztásában, mind a kommunikációs gyakorlat segítségével olyan feladatokat ró, amelyek a társadalmi tevékenység bonyolultabbá válásával, a kommunikáció intenzitásának növekedésével fokozódni fognak és amelyeket a nyelvtudomány művelői helyett nem fog elvégezni senki.

Talán magától értetődő, hogy az alkalmazott nyelvtudománynak nem csak „kifelé”, tehát a társtudományok és a társadalmi gyakorlat irányában, hanem „befelé”, a nyelvtudományon belül is vannak lényeges funkciói; az alkalmazott nyelvészet fejlesztésére fordított erőfeszítések a „tisztá” nyelvtudomány számára is bőven visszatérülnek. Ez talán nem szorul különösebb bizonyításra az alkalmazott nyelvészet elméleti ágazatainak a viszonylatában: elég példaként utalni arra, hogy a nyelv belső tagozódásának a vizsgálata mennyit köszönhet az ún. szociolingvisztikának, hogy a nyelvlélektan milyen lényeges felismerésekkel gazdagította és gazdagíthatja még a jövőben a szemantikát — s így tovább.⁵ Igaz ez azonban az alkalmazott nyelvészet szorosán gyakorlati ágainak viszonylatában is. Tényleges kommunikációs láncolatok vizsgálata, illetve befolyásolása új fényt vethet a kommunikáció eszközének, a nyelvnek a szerkezetére és természetére is — ebből a szempontból a lehetőségek szinte kiaknázatlanok, különösen nálunk. Talán hangsúlyozásra sem szorul, hogy az alkalmazott nyelvészetben belül éppen az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásának érvényesítésére, az elméletnek a gyakorlatban való igazolására nyílik mód, s így az alkalmazott nyelvészet már ismeretelméletileg is szerves része a marxista igényű nyelvtudománynak.

II.

Az alkalmazott nyelvészet egyes ágainak helyzete

Az alábbiakban nem törekszem kimerítő felsorolásra, és csak azokat az ágazatokat említem, amelyeket a legfontosabbaknak tekintek és amelyekkel kapcsolatban van mondanivalóm, a felsorolás tehát szükségszerűen szubjektív és tökéletlen.

Az áttekinthetőség és a gyakorlatiasság kedvéért ebben a futó áttekintésben eltekintettem mindenfajta tudományrendszertani megfontolástól; nem különböztettem meg rendszerszerűen az alkalmazott nyelvészet körébe tartozó gyakorlati tevékenységeket és az elméleti ágazatokat sem, hanem az egymást feltételező vagy egymással összefüggő elméleti és gyakorlati részdiszciplínákat — általában a gyakorlati ágazatból kiindulva — egy alfejezetben tárgyalom.

Az egyes területek sorrendjét semmiféle megfontolás nem határozta meg; a sorrendet legegyszerűbb véletlenszerűnek és önkényesnek tekinteni.

1. Nyelvművelés. Az alkalmazott nyelvészetnek ez egyik legtradicionálisabb, legközismertebb és legnagyobb gyakorlati sikerrel művelt ága. Az eredmények és az e téren végzett munka közismert volta, úgy gondolom, felment a terület kérdéseinek részletes analizisétől, annál is inkább, mert ez a tevékenység jól körülhatárolt és szilárd szervezeti alapokra támaszkodik s így ezen a téren különösebb gyakorlati tennivaló sem mutatkozik. Legfeljebb arra szükséges utalni, hogy a magyarországi nyelvművelés az 50-es évek óta rokon-

⁵ Egyik legutóbbi cikkemben igyekeztem rámutatni, hogy a kommunikációkutatás még a nyelvtörténeti vizsgálatok elméletének és módszerének további fejlődésében is jelentékeny szerepet játszhat. (A nyelvi változás belső és külső tényezőinek kérdéséhez. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, V, 1967, 164–168.)

szenves és alapvetően helyes elméleti irányban folyt, fokozatosan megsza badult mind a nacionalista, egyoldalúan purista hagyományoktól, mind az állásfoglalások szubjektív, intuitív megalapozásának módszerétől. A nyelv művelő munka tudatos és explicit elméleti megalapozására azonban még nem került sor, holott az egészséges és népszerű nyelv művelő áramlat továbbfejlesztésében talán ez volna a soron következő lépés. Ebben a tekintetben fontos és nagyon örvendetes haladást jelent éppen LŐRINCZE LAJOSnak, a magyarországi nyelv művelés vezető szakemberének egy, a Magyar Nyelvőr hasábjain megjelent tanulmányjellegű recenziója, amely jelentős és nagyon termékenynek ígérkező elméleti általánosításokat tartalmaz; ebben az írásban kifejtésre kerül az a nézet, hogy a nyelv művelő munkának kommunikációelméleti alapokon kell nyugodnia, s hogy a nyelv művelés egy bizonyos fokig a nyelv fejlődésre vonatkozó legáltalánosabb elméleti ismeretek gyakorlati, a nyelv fejlődés befolyásolását célzó alkalmazása.⁶

Beszámolóink gondolati összefüggéseit és célkitűzését tekintve a nyelv művelő munka terén megelégedhetünk az elért eredmények elismerésével és annak a kívánságnak a leszögezésével, hogy a kezdődő tudatos elméleti megalapozás mind a nyelv művelés, mind pedig az elmélet érdekében erőteljesen folytatódjék.

2. Oktatási alkalmazások. Ezen a téren a helyzet meglehetősen sajátos, mivel nyelvtudományi eredmények tényleges alkalmazásával nagyszámú és külön erre a feladatra specializált testületek (tankönyvírók, tanárok) foglalkoznak, amelyek — elvben legalábbis —, a nyelvtudomány minden kori eredményeit ismerik és gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából felülvizsgálják. A kérdés itt tehát egyrészt úgy vetődik fel, hogy a „hivatásos alkalmazók” (tehát lényegileg az oktatási apparátus) mennyiben veszik ténylegesen figyelembe a nyelvtudomány eredményeit, másrészt pedig úgy, hogy a nyelvtudomány — akár a „tisztá” nyelvtudomány, akár annak határterületi elméleti alkalmazásai — mennyiben produkál az oktatás számára hasznos, felhasználható eredményeket. A kérdés első része rendkívül bonyolult, és a felmérés ismereteim körét meg is haladná, ezért arra csak röviden utalok.

A) Magyar nyelvi és nyelvtani oktatás.

Az iskolákban folyó anyanyelvi nyelvtani és nyelvi oktatás nehézségei nem elsősorban abból származnak, hogy a tankönyvek és tananyagok elmaradtak és korszerűtlenek, hanem abból, hogy a jövő magyar tanárok zömének érdeklődését, különösen az egyetemeken, még ma sem sikerült eléggé felkelteni a magyar nyelvészet iránt,⁷ ez azonban olyan kérdés, amelynek tárgyalása témánk körét messze meghaladja. Visszatérve magukra a tananyagokra, a módszertani utasításokra stb., megállapíthatjuk, hogy ezek nagyjából és egészében hasznosították azokat az eredményeket, amelyeket a magyar nyelvtudomány az utóbbi évtizedekben elért (akadémiai nyelvtan, értelmező szótár); jelenleg a legaktívabb és legérdeklődőbb tanárok, oktatás-módszertani szakemberek részéről inkább az az igény merül fel, hogy a programozott oktatás bevezetése, az oktatott nyelvtani és nyelvi anyag javítása és a nyelvtan-

⁶ LŐRINCZE LAJOS, Nyelv művelésünk elveiről és egy új „nyelv művelő” kiadványról. Magyar Nyelvőr, XCII (1968), 365–379, különösen 367–368.

⁷ Ezt az állítást a debreceni vitán egyik budapesti kollégám szenvedélyesen cáfolta. A magam ismereti körén belül állítástomat fenntartom s úgy látom, hogy ez a probléma további megvitatást érdemelne.

oktatás módszertanának fejlesztése érdekében újabb nyelvtudományi eredményekre támaszkodhassanak az úgynevezett formális nyelvleírás, a modern szemantika magyar nyelvre való alkalmazása, magyar nyelvi anyagon végzett pszicholingvisztikai vizsgálatok (magyar gyermeknyelv, nyelvtanulás-lélektan, stb.) terén. Ismeretes azonban, hogy ezeken a területeken az elméleti nyelvtudomány még késésben van, s ezért ez az igény — amely, hangsúlyozom, igen sporadikusan jelentkezik — pillanatnyilag nem elégíthető ki.

B) Idegen nyelvek oktatása.

Nem érzem magam képesnek arra, hogy e tekintetben akár csak átfogó képet is adjak az iskolákban és egyetemeken folyó oktatás elméleti alapjairól, jellegéről, a használt tankönyvekről, stb. Ami azonban az elméleti alkalmazott nyelvészeti munkát illeti, az ezen a területen viszonylag igen aktív. Meg kell mondani, hogy ez az aktivitás egy bizonyos fokig periférikus fórumokon bonyolódik le, amelyek részben kívül esnek még a hivatalos oktatási apparátuson is, s amelyeknek az érintkezése a nyelvtudományi intézményekkel és szervezetekkel teljesen véletlenszerű.⁸ Itt elsősorban a TIT idegennyelv-oktatási válszta számára és annak Modern Nyelvoktatás c. sokszorosított tájékoztatójára gondolok, amely az ezen a téren folyó elméleti aktivitásnak legérdekesebb centruma. Ez az aktivitás tartalmilag igen színes; az előadásokban és cikkekben rendszeresen és gyakran kapnak hangot olyan áramlatok, mint a generatív nyelvtan, a legkülönbözőbb pszicholingvisztikai elméleti és kísérleti irányok, a matematikai nyelvészet különböző formái, természetesen mindig az oktatási alkalmazhatóság szempontjából. A jelenség érthető, hiszen az idegen nyelvek specialistái ismerik a szovjet és az angolszász tudományos és didaktikai irodalmat, amely a modern irányzatok alkalmazása terén összehasonlíthatatlanul gazdagabb és ösztönzőbb a magyarországinál.

Mindez persze azzal is jár, hogy a megjelenő cikkek és az elhangzó előadások igen gyakran külföldi eredmények ismertetései, transzpozíciói, amelyek gyakran csupán a lelkes tudománynépszerűsítés szintjén mozognak. Bizonyos fokig ez magyarázza talán ennek az egész aktivitásnak visszhangtalanságát a szorosán vett nyelvtudományi munkában. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a helyzet javítása, az elméleti színvonal és kritikai igényesség emelése, az itt-ott kissé „amatór” jelleg megszüntetése csak akkor lesz lehetséges, ha az elméleti nyelvtudomány Magyarországon saját maga is vizsgálat alá veszi és a magyar nyelvre alkalmazva továbbfejleszti azokat az irányzatokat, amelyeket az idegen nyelvek oktatói külföldről és gyakran másodkézből vesznek át és igyekeznek munkájukban hasznosítani. Az idegen nyelvek oktatási metodikáján túlmutató jelentősége volna annak, ha nyelvtudományunkban rendszeres és igényes formában napirendre kerülnének a magyar és a fontosabb idegen nyelvek közötti ún. kontrasztív kutatási témák, amelyek az idegen nyelvek oktatása számára is a szorosán vett nyelvtudományi megalapozást jelentenék.

Annyi ebből a futó áttekintésből is kiviláglik — s ezt érdemes talán menet közben hangsúlyozni —, hogy a nyelvoktatási metodika mint a nyelvtudomány gyakorlati alkalmazása, részben a „tisztá” nyelvtudomány részéről volna bizonyos segítségre ráutalva (kontrasztív kutatások), részben pedig olyan alkal-

⁸ Az ide tartozó kiadványokban néha igen értékes tanulmányokat publikálnak olyanok is, akik közvetlenül nem foglalkoznak az idegen nyelvek oktatásával, például a matematikai nyelvészet egyes szakemberei. Kívánatos volna, hogy ezek a tanulmányok a nyelvtudomány centrálisabb kiadványaiban is napvilágot lássanak.

mazott elméleti ágazatok kifejlesztése volna az anyanyelvi és idegen nyelvi oktatás erőteljesebb megalapozásához szükséges, amelyek az ún. pszicholingvisztika köréhez tartoznak (nyelvtanulás-lélektan, gyermeknyelv-kutatás). A pszicholingvisztika említése azonban már átvezet a nyelvészet gyakorlati alkalmazásainak egy következő típusához.

3. Gyógyítási kapcsolatok; neurolingvisztika; pszicholingvisztika. A gyakorlat terén ez a terület nagyjából és egészében az ún. logopédiával azonos. A beszédhibák feltárását és javítását általában — és nálunk is — gyógypedagógiai tevékenységnek tekintik, bár ténylegesen ez a tevékenység nem csupán a gyermek- és serdülőkori, fejlődési beszédrendellenességek feltárását és terápiáját jelenti, hanem kiterjed a felnőttkori szerzett (rendszerint a központi idegrendszer sérüléséből származó vagy a hangképző szervek betegségének tulajdonítható) beszédzavarokra és hangképzési zavarokra is.⁹

Nem feladatomban, hogy a magyarországi logopédia helyzetével részletesebben foglalkozzam, s ehhez ismereteim is hiányoznak. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a logopédia nagy hazai tradíciói és a nehéz körülmények között hősies munkát végző kisszámú magyar logopédus erőfeszítései ellenére a terület elhanyagoltnak látszik, s az elmaradás a legtöbb európai országhoz képest, beleértve a szocialista országok zömét, igen jelentős.

Magyarországon jelenleg két iskolarészleg van csupán, meg néhány tanfolyam, amely beszédjavítással foglalkozik. A vidéki logopédushálózat, igen kis létszámmal (tudomásom szerint megyénként 1 fő) most van kiépülőben; valamivel gyorsabb fejlődés rajzolódik ki Budapesten. Néhány éve felállították a dadogó gyermekek óvodáját és általános iskoláját; az intézmény sikerrel dolgozott, majd — külső okokból — megszűnt.¹⁰

Hogy ez a helyzet mennyire kedvezőtlen, azt néhány szám mutatja. Becslések szerint csupán a budapesti általános iskolákban a dyslexiás (tehát központi idegrendszeri eredetű olvasási zavarral és néha ezzel kapcsolatos beszédzavarokkal küszködő) általános iskolás gyermekek aránya megközelíti a 2%-ot; az iskolás korú dadogók aránya legalább 2% körül mozog; a patológikus hadarás aránya viszonylag szintén magas — ez a távrolról sem teljes felsorolás is mutatja, hogy országosan tízezres nagyságrendű beteganyagról van szó, s ez önmagában utal a probléma társadalmi méreteire, különösen, ha megfontoljuk, hogy a rögződött beszédzavar nem csupán tünete, hanem forrása is súlyos személyiségtorzulásoknak. A felnőttekkel kapcsolatos logopédiai munka szinte teljesen megoldatlan; nincsen logopédus azokban az egészségügyi intézményekben sem, amelyek pedig jellegüknél fogva tömörítik az afáziásokat és az egyéb beszédzavarral küszködőket.

Ami a fentiekkel kapcsolatos nyelvtudományi feladatokat illeti, ezek természetesen nem az említett szervezési és anyagi problémákkal kapcsolatosak. Általában azt kell megállapítanunk, hogy a nyelvtudomány részéről a beszédzavarok kérdése iránt Magyarországon évtizedek óta alig mutatkozott érdek-

⁹ A debreceni vitán az egyik hozzászólásból kiderült, hogy egyesek a beszámolóban ezt a részét félreértették. Itt nem „csúnya kiejtésről”, modorosságokról, enyhe pöszeségről, selypítésről, raccsolásról, általában a szép magyar ejtés normáitól való eltérésekről van szó, hanem olyan patológiás zavarokról, amelyek a nyelvi kommunikációs folyamatban való részvételt lehetetlenné teszik vagy súlyosan nehezítik.

¹⁰ A helyzet tömör leírását legutóbb Illyés Gyuláné adta meg, I. ILLYÉS GYULÁNÉ, Gyógypedagógiai pszichológia. Budapest 1968, 165—166.

lődés, annak ellenére, hogy a beszédzavarok tanulmányozása — tehát a nyelvrendszer leépülésének és sérüléseinek feltárása és rendszerezése — a normális nyelvi tevékenység és az ép nyelvrendszer mélyebb megismerése szempontjából is nyilvánvalóan fontos. Ha néhány kiváló nyelvészeti képzettséggel rendelkező gyogyepedagógus tevékenységétől eltekintünk, szinte csupán VÉRTES O. ANDRÁS tiszteletreméltó, de elszigetelt munkásságát említhetjük az utóbbi évtizedekből. Az elméleti alkalmazott nyelvtudomány elmaradása ezen a téren annál fájdalmasabb, mivel a logopédiai munka hatásosságát nagymértékben fokozhatná, ha részben a „tiszta” nyelvtudomány, részben az elméleti alkalmazott nyelvtudomány a magyar nyelvre vonatkozóan produkált volna olyan kutatásokat, amelyek számos más országban már megvannak. Kiragadott példákat említek: ha VÉRTES O. ANDRÁS vázlatos bevezető füzetecskéjétől (A gyermek nyelve, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp. 1953) eltekintünk, a magyar gyermek normális beszédfejlődésére vonatkozóan részletkutatások alig vannak, ma is használható áttekintő művek pedig egyáltalán nincsenek, ami a logopédia szempontjából a patológikus jelenségek megítéléséhez szükséges viszonyítási alap hiányát jelenti; a magyar köznyelv hangjainak pontos, részletes és jó szemléltető anyagra támaszkodó artikulációs leírása a siketek nyelvoktatásában és általában az artikulációs beszédzavarok kiküszöbölésére irányuló terápiák kidolgozásában jelentene nagy segítséget; az afáziás esetek és az egyéb beszédzavarokra jellemző egyéni nyelvállapotok nyelvészeti alapú tanulmányozása és a tanulságok általánosítása alapot adna a beszédhibák pontosabb diagnosztizálásához, központi idegrendszeri eredetű beszédzavaroknál az ilyen munka rendkívül fontos volna az elméleti orvostudomány számára is, s egyúttal rugalmas és a beszédfunkció nyelvi meghatározottságát figyelembe vevő terápiás módszerek kidolgozását is előre lehetne így lendíteni. Nem folytatom ezt a felsorolást, mivel igen hosszan volna még bővíthető.

Az eddigiek tulajdonképpen már arra is rávilágítottak, hogy a neuro-lingvisztika (a beszédfunkció központi idegrendszeri vonatkozásainak tanulmányozása) terén nyelvtudományi oldalról gyakorlatilag semmi sem történt nálunk (bár egészen kezdeti lépések folyamatban vannak — személyi kezdeményezésből — Debrecenben és Budapesten); igaz, hogy a beszédzavarok orvosi vonatkozásainak kutatása is viszonylag igen elmaradott Magyarországon egyéb európai országokhoz képest. Ami a nyelvtudomány és a pszichiátria kapcsolatait illeti, ilyen jellegű kutatásról nem tudok, holott — mint számos külföldi példa mutatja — ezen a téren mind a nyelvtudomány, mind a pszichiátria számára igen tanulságos eredmények várhatók.

Csak önismétlésképpen emlékeztetek itt arra, hogy a pszicholingvisztika kifejlesztése (különösen olyan ágazatokban, mint például a gyermeknyelv-kutatás, nyelvtanulás-lélektan) az alkalmazott nyelvtudomány terápiás vonatkozásai tekintetében éppúgy alap kutatási szükségletként jelentkezik, mint a megelőző pontban említett nyelvoktatás-metodikai alkalmazásoknál.

4. *A nyelvtudomány alkalmazása a gépi fordítás és a gépi dokumentáció terén.* Ez a rendkívül bonyolult és sokágú terület az alkalmazott nyelvészettel kapcsolatos elgondolásokban és vitákban meglehetősen középponti helyet foglal el, egyrészt azért, mert a terület szakemberei és általában a matematikai nyelvészet művelői gyakran ezt a kutatási és tevékenységi ágat tekintik a par excellence alkalmazott nyelvészettnek, másrészt pedig azért, mert a hagyó-

mányos képzettségű nyelvészek között sokan tulajdonképpen ugyanezen a véleményen vannak, s így a „fordítógép”-problematika, a maga első nekifutásra érthetetlennek tűnő kifejezéseivel és szimbólumaival szinte a botránkozás köve számukra, a modern alkalmazott nyelvészet fantasztikus, költséges, nyelvtudománytól idegen voltának egyik fő bizonyítéka. Ezért, — meg a terület tényleges fontossága miatt is — komoly figyelmet érdemel a gépi fordítás és dokumentáció kérdése. A kutatások és kísérletek jelenlegi állásának ismertetése itt felesleges volna: erről viszonylag friss dokumentumok számolnak be, meglehetősen objektivitással és mindenesetre elmélyedtebb szakszerűséggel, mint amire én vállalkozhatnék.¹¹

Feladatomnak pusztán azt tekintem, hogy képet adjak az általános helyzetről és azokról a szükségletekről és lehetőségekről, amelyekkel személyes véleményem szerint számolnunk kell.

A) A gépi fordítás kérdése. Ezen a téren — olyan okokból, amelyekre gondolatmenetem, remélem, kellő fényt fog vetni — szükségesnek vélem két, elvben szorosan összefonódó kérdés szétválasztását:

- a) szükséges-e és lehetséges-e belátható időn belül a gépi fordítás tényleges megvalósítása Magyarországon?
- b) szükséges-e a gépi fordítás elméleti előkészítésével kapcsolatos munkálatok folytatása?

Az első kérdésre a válasz személyes véleményem szerint negatív még orosz—magyar és angol—magyar viszonylatban is, nem is szólva a többi, az orosznál és angolnál kisebb jelentőségű nyelvekről, s még kevésbé szólva a „magyar—idegen nyelv” irányú fordításról. Ezt a negatív álláspontot a következő megfontolások támasztják alá: eltekintve attól, hogy a megfelelő szintű és ugyanakkor kellően gazdaságos gépi fordítás megvalósítása még a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban is megoldatlan és valószínűleg még jó pár évig megoldatlan marad, a gépi fordítás megvalósítása elsősorban olyan országokban fontos, amelyeknek nyelve elsőrendű világnyelv, s ahol éppen ezért még a kutatók is megengedhetik maguknak, hogy anyanyelvükön kívül más nyelven ne olvassanak, hiszen az alapvető irodalom (kézikönyvek, enciklopédiák, referáló folyóiratok) anyanyelvükön rendelkezésre áll minden szakmában: ilyen országokban valóban fontos, hogy a munka közben szükségessé váló idegen nyelvű kiegészítő irodalom kívánatra gyorsan hozzáférhetővé váljék a kutatók anyanyelvén. Nálunk azonban az a helyzet, hogy — az ún. nemzeti társadalomtudományoktól eltekintve — szinte valamennyi tudományszak egész alapvető könyv- és forrásanyaga idegen nyelvű; mivel pedig ennek az anyagnak a lefordítása sem emberi, sem gépi erővel nem valósítható meg, Magyarországon elképzelhetetlen, hogy tudományos munkát végezzen olyan valaki, aki legalább egy-két világnyelvet olvasási szinten nem ismer; így tehát nálunk az idegen nyelvű tudományos irodalom megközelítésének módja — a nagy világnyelvek esetében — az eredeti nyelven való olvasás; ilyen körülmények között azonban a világnyelvekből való gépi fordítás feles-

¹¹ HELL GYÖRGY, A gépi fordítás jelenlegi helyzete. Tudományszervezési Tájékoztató, IV, 1964, 131—157; HELL GYÖRGY, A gépi fordítás perspektívája. Tudományszervezési Tájékoztató, VIII, 1968, 211—230. A Orsz. Műszaki Fejlesztési Bizottság egy korlátozott példányszámban készült, hivatali használatra szánt kiadványa 1967-ben felmérte a jelenlegi magyarországi helyzetet; következtetéseim nem teljesen egyeznek az ott kifejtett nézetekkel.

legessé válik, hiszen a szélesebb, nem tudományos szintű szakmai közönség, amelytől idegen nyelvtudást kevésbé lehet elvárni, amúgyis rendszerint magyar nyelven készült összefoglalások útján tájékozódik a tudományos eredményekről. Lehetséges, hogy néhány év vagy évtized múlva a számítógépek működése olyan egyszerűvé és olcsóvá válik, hogy a fenti okokból szükségszerűen korlátozott igények ellenére is gazdaságos lesz a gépi fordítás gyakorlati megvalósítása — ez azonban nem a közvetlen jövő kérdése.¹²

A második kérdésre a válasz feltétlenül igenlő; ez az igenlő válasz részben azon a megfontoláson alapul, hogy a fordítóprogramok készítése s azok kísérleti kipróbálása terén nem szabad az élenjáró országoktól túl jelentősen lemaradnunk, nehogy a gépi fordítás technikai lehetőségében bekövetkező esetleges ugrásszerű fejlődés készületlenül találjon minket. A gépi fordítás elméleti előkészítésének folytatását, mégpedig erőteljes folytatását azonban más megfontolások is indokolják. Már az eddigi tapasztalatok is arra mutatnak, hogy a fordítóprogramok készítése elméletileg nagyon gyümölcsöző, s a nyelvyszerkezetnek a gépi analízis és szintézis szempontjából való vizsgálata nagymértékben gazdagítja az egyes nyelvek szerkezetére vonatkozó ismereteket: kár, hogy a gépi fordítás specialistái rendszerint meg sem próbálják ezeket a tanulságokat az „egyszerű” nyelvészek számára jobban hozzáférhetővé tenni. Legalább ilyen fontos az a körülmény, hogy a gépi fordítás elméleti előkészítésének vannak minden szempontból lényeges „melléktermékei”. Csak példaképpen említem a főképp DÖMÖLKI BÁLINT és VARGA DÉNES munkája nyomán kialakuló gépi jelsor-elemző rendszert, amely eredeti koncepciójával nemzetközi síkon is jelentős eredménynek tekinthető, s amelynek alkalmazási lehetőségei igen szélesek lesznek, függetlenül attól, hogy gépi fordításban felhasználásra kerül-e vagy sem; ez az elemző rendszer alkalmas lesz többek között tetszés szerinti magyar szövegek sokoldalú nyelvi elemzésére (például az előforduló szerkezetek, mondat típusok stb. listája, gyakorisága, egymáshoz való viszonya, kölcsönös feltételezettsége szempontjából), s így alkalmas lesz egyéni nyelvállapotok automatikus jellemzésére, nyelvészociológiai, nyelvpatológiai vagy akár stilisztikai, nyelvészeti célból; a rendszer alapját képezheti emellett a dokumentáció és a kivonatkészítés előbb-utóbb feltétlenül aktuálisá váló gépesítésének.

B) Dokumentáció. Szándékosan nem használtam a „gépi dokumentáció” címet, mivel a dokumentációs tevékenység különböző területein (osztályozási rendszerek megalkotása, a dokumentumok ún. „indexelése” és osztályozása, az adott tárgykörokhöz tartozó dokumentumok „visszakeresése”, a kivonat-készítés) legfeljebb csak „papíron” vagyunk túl az ún. manuális szakaszon, holott főképp a természettudományos és technikai dokumentumanyag szinte beláthatatlan növekedése nálunk is hamarosan napirendre tűzi a dokumentum-rendezés és a dokumentumok közötti tájékozódás gépi megoldásait, s ezekkel a perspektívákkal az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ foglalkozik is. Csak címszerűen említem azokat a területeket, amelyeken a nyelvtudomány közreműködése ebben a vonatkozásban (s jórészt már a gépesítés szakasza előtt) szükséges és lehetséges: az osztályozási rendszerek

¹² Ez az értékelés egyben azt is jelenti, hogy a gépi fordítás perspektívája nálunk a legkevésbé sem terelheti el a figyelmet az idegen nyelvek tömeges és eredményes tanulmányozásának a szükségességéről és az ezzel kapcsolatos alkalmazott nyelvészeti feladatokról.

kialakításánál lépten-nyomon merülnek fel részben általános, részben magyar szemantikai problémák, valamint — a tudományos és műszaki terminológiával kapcsolatos — lexikológiai és nyelvművelési kérdések; a gépi indexelés és kivonatolás előkészítése szükségessé teszi többek között a magyar nyelvre vonatkozó sokoldalú kvantitatív, statisztikai vizsgálatokat; ugyanez szükséges ahhoz, hogy magyar nyelvi anyagra alkalmazni lehessen olyan redundanciacsökkentő, információsűrítő eljárásokat, amelyeknek kidolgozásával (szintén a tudományos dokumentáció szemszögéből) egyes matematikusok most foglalkoznak. Talán nem szükségtelen megemlíteni, hogy ezeken a területeken a magyarországi nyelvészet tevékenységének a mérlege nem negatív: van nyelvművelőnk, aki intezíven foglalkozik az ún. műszaki nyelv kérdéseivel; a Nyelvtudományi Intézetben többen is foglalkoznak kvantitatív vizsgálatokkal, a debreceni egyetem Orosz és Szláv Filológiai Tanszékén működő Matematikai és Alkalmazott Nyelvészeti Munkacsoport hatalmas, sokoldalú gépi feldolgozásra alkalmas szókinszstatistikai anyaggal rendelkezik, a debreceni Román Nyelvek és Irodalmak Tanszékén nem magyarra vonatkozó, de módszertanilag tanulságos gépi fonémastatisztikai munkálatok folynak, stb. Ezek a munkálatok azonban koordinálatlanok, szétszórtak, s eredményeik kiaknázása sem látszik teljesen biztosítottnak.

Itt említem — bár ennek a kérdésnek még áttekintő tárgyalását is mellőznöm kell — hogy a nyelvtatisztikai vizsgálatoknak (valamint, természetesen, a kísérleti fonetika vizsgálatoknak) nagy fontossága lehet a hírközlési technika legkülönbözőbb ágazatainak fejlesztésében.

5. Egyéb gyakorlati alkalmazási területek. Továbbra is a teljesség igénye nélkül, futólag említek meg két olyan területet, amelynek problematikája nyelvész körökben közismert s már többször megvitatásra került.

a) Helyesírás-normalizálás: az alkalmazott nyelvészetnek a nyelvműveléssel együtt talán legtradicionálisabb területe; beszámolóim gondolatai összefüggését tekintve nem látok megvitatni való problémát.¹³

b) Szótárkészítés: tudományrendszertani szempontból szintén tipikus alkalmazott nyelvészeti ágazat; bár a szótári munkálatok gépesítésének problémája a nyelvtudomány és az alkalmazott elméleti nyelvtudomány egyéb ágazataival is kapcsolatba hozza ezt a területet (nyelvtatisztika, szemantika stb.), ennek a kérdéskörnek speciális és ugyanakkor terjedelmes volta miatt meg kell elégednem a probléma pusztá felidézésével.

6. Nyelvszociológia és gyakorlati alkalmazásai. Nyelvszociológiai — ma gyakoribb szakkifejezéssel — szociolingvisztikai kutatások egy-két elszigetelt kutató igen értékes, de elszigetelt tanulmányain kívül Magyarországon tudtommal nem folynak, olyannyira nem, hogy az egész terület említést sem érdemelne, ha az idetartozó kérdések gyakorlati, társadalompolitikai fontossága nem tenné szükségessé, hogy legalább a hiányt megemlítsük.¹⁴

¹³ A debreceni vitán felmerült az a nyilvánvalóan helyes vélemény, hogy a helyesírási problémák megoldásának, helyesírásunk továbbfejlesztésének is egyik alapvető feltétele volna, hogy mielőbb elkészüljön egy kísérleti alapon készült modern magyar leíró fonetika.

¹⁴ Az, hogy Magyarországon nyelvszociológiai kutatások nem vagy alig folynak, annál is meglepőbb, mert a nyelvtudomány modern irányzatainak ellenzői érveikben szívesen hivatkoznak arra, hogy a strukturalista inspirációjú, illetve a matematikai mód-

Szinte taláalomra emlékeztetek néhány problémára. Általában semmiféle rendszeresnek nevezhető ismerettel nem rendelkezünk arról, hogy — a nyelv-járási tagolódástól eltekintve — a magyar nyelvet a társadalom rétegei, csoportjai milyen típusú eltérésekkel használják, holott — hogy csak egy példát említsék — egész iskolapolitikánk alakítása szempontjából rendkívül izgalmas és fontos kérdés, hogy a különböző iskolatípusok a szóbeli és írásbeli kifejezés milyen átlagos szintjéig, az anyanyelv használatában milyen tényleges biztonságig, pontosságig, önállóságig viszik el a rájuk bízott generációkat. Merülnek fel gyakorlati szempontból sem elhanyagolható nyelvészeti problémák a Magyarországon beszélt nemzetiségi, ill. idegen nyelvekkel kapcsolatban. Nemzetiségi politikánk terén nem mutatkoznak ugyan különösebb elvi problémák — ennek ellenére fontos volna tudni ennek a politikának gyakorlatba való átültetése során, hogy milyen a nemzetiségek tényleges nyelvi helyzete, milyen a nemzetiségi nyelv és a magyar egymáshoz viszonyított használati köre, milyen a nemzetiségek különböző rétegeinek szubjektív viszonya a nemzetiségi nyelvhez, stb.¹⁵ Égetőbb és bonyolultabb ennél a magyar cigányság nyelvi helyzetének kérdése; ahhoz, hogy a cigányságnak a társadalmunkba való egészséges integrálódása ténylegesen bekövetkezzék, az is szükséges, hogy a cigányoktól beszélt nyelvek tényleges mai helyzetét, súlyát ismerjük — ezen a téren HUTTERER MIKLÓS kutatásai fontos lépést jelentenek, de a munka zöme még el sem kezdődött.

7. *Az elméleti ágazatok áttekintése.* Az előbbieket során ismételten utaltunk azokra az elméleti kutatási szükségletekre, amelyek — rendszerint gyakorlati feladatokkal kapcsolatban — felvetődnek a különböző „előtagos” lingvisztikák, a szociolingvisztika, pszicholingvisztika, neurolingvisztika terén.¹⁶ Az is világossá vált, hogy az ilyen és az ezekhez hasonló elméleti kutatási ágak, meg a velük összefonódott gyakorlati tevékenységek további fejlődésének — s nem egyszer pusztá kialakulásának — alapja az lehet, ha a „tisztá” nyelvtudományon belül is nagyobb teret kapnak azok a módszerek és kutatási ágak, amelyek lehetővé teszik, hogy a nyelvrendszert a kommunikációs folyamatban elfoglalt helye szempontjából vizsgáljuk. Itt elsősorban olyan módszerekről és kutatási ágakról van szó, amelyek a nyelvi jelenségek egzakt, általában számszerűségekre redukálható jellemzéséhez vezetnek (kvantitatív nyelvészet, kísérleti fonetika), illetve amelyeknek a révén a nyelv rendszere formalizált eszközökkel is ábrázolható.¹⁷ Végeredményben — bár az alkalma-

szerekkel dolgozó nyelvészeti irányzatok nem veszik figyelembe a nyelv társadalmi jellegét. Úgy látszik azonban, hogy ezeket az érveket nem a nyelv és a társadalom közötti kapcsolatokra vonatkozó konkrét kutatások ihlették.

¹⁵ A nemzetiségek problémájának bizonyos nyelvi kérdéseket is tárgyaló, érdekes áttekintését adja KÓSA LÁSZLÓ, *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Valóság XII (1969), 12–22.

¹⁶ Úgy látom, végeredményben helyesebb volna nálunk is a *szociolingvisztika*, *pszicholingvisztika* stb. terminusok meghonosítása *nyelvészeti szociológia*, *nyelvpszichológia* helyett. Az új terminusok a régiéknél egyértelműbben fejezik ki azt a tényt, hogy itt a nyelvtudomány részdiszciplínáiról, nem pedig nyelvtudományon kívüli szakterületekről van szó.

¹⁷ Ez nem jelenti azt, hogy az alkalmazott nyelvészet kizárólag a legszélesebb értelemben vett matematikai módszereken alapuló nyelvtudományi eredményeket tudja felhasználni. Minden pontosan és világosan rendszerezett nyelvi anyagnak meglehetősen magára hasznossága az alkalmazott nyelvészet szempontjából is.

zott nyelvészet fogalmának köre szűkebb, mint a kommunikációkutatásé — az alkalmazott nyelvészet kibontakozása a kommunikációkutatás talán leglényegesebb, alapozó jellegű részdiszciplínáinak kifejlesztésével volna egyenértékű.

A teljesség kedvéért említem, hogy az elméleti alkalmazott nyelvészetnek egyik legradicionalisabb és legfejlettebb ága a nyelvi kommunikáció egy speciális és fontos típusát vizsgáló irodalmi stilisztika. Nem a stilisztika lebecsülése — ellenkezőleg, fontosságának, szerteágazó gazdagságának elismerése, ha ezen a helyen megelégszem a léteire való puszta utalással.

III.

Lehetőségek és szükségletek

Az alkalmazott nyelvészetnek vannak olyan ágai, amelyek rendelkeznek szervezeti alappal: ilyen elsősorban a nyelvművelés, másrészt — az MTA Számítástechnikai Intézetének keretében — a gépi fordítás és a dokumentáció problémaköre. Más kérdés, amelyre itt nem tudok kitérni, hogy ezeknek az egységeknek személyi és anyagi ellátottsága, külső kapcsolatai, tevékenységi lehetőségei mennyiben kielégítőek és mennyiben nem.

Nincsen semmiféle szervezeti bázisa vagy koordináló szerve a neurolingvisztikai kutatásoknak és általában a nyelvtudomány logopédiai vonatkozású feladatainak.

A kvantitatív nyelvészeti kutatások egyéni munkaként vagy tanszéki kutatócsoportok keretében folynak, közös szervezeti vagy koordináló bázisuk nincs.

Pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai kutatások egy-egy kutató egyéni kezdeményezéséből, ill. egyéni munkájaként folynak.

Az alkalmazott nyelvészet egészének koordináló bizottsága az MTA Matematikai és Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága. Ez a bizottság a maga lehetőségeinek határára belül, szervező jogkör és anyagi eszközök nélkül igyekszik felmérni a hozzá tartozó rendkívül szerteágazó és heterogén területet, ez a felmérő munka azonban még évekig tarthat.

Mivel más bizottsághoz nem tartozik, ez a bizottság gondozza a kísérleti fonetikát is.

A hatvanas évek elején tudtommal szó volt arról, hogy a Nyelvtudományi Intézetben „Alkalmazott és általános nyelvészeti osztály” — vagy valamilyen, ehhez hasonló elnevezésű részleg alakuljon; ennek tényleges realizációjaként létezik ma a Strukturális Nyelvészeti Osztály, amelyen belül egyesek egyéni munkaként foglalkoznak alkalmazott nyelvészeti jellegű témákkal is.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1964-ben alakult egy „Matematikai és alkalmazott nyelvészeti szak”, ahol néhány éven keresztül az alkalmazott nyelvészet általános problematikája előadásra is került, bár a folyamatosságot személyi fluktuációk zavarták. Nem tudok arról, hogy az alkalmazott nyelvészet főbb ágazataira kitérő rendszeres oktatás bármely bölcsészkarunkon is lenne, bár ide sorolható szakkollégiumok időnként vannak a tudományegyetemen.

A nemzetközi kapcsolatokat illetően hozzátehetjük, hogy Magyarország nem tagja az AILA-nak (Association Internationale de Linguistique Appliquée), amelybe egyébként már több szocialista ország belépett.¹⁷ A gépi fordítással és dokumentációval foglalkozó részlegnek ettől eltekintve meglehetősen nagy nemzetközi híre van, amire az a tény is mutat, hogy a KGST keretében az első fordítás-automatizálási nemzetközi szimpóziumot Budapesten rendezték (1967).

Nem állíthatjuk tehát, hogy területünkön semmi sem történt, hogy semmiféle biztató jele nincs a fejlődésnek és az előrehaladás szándékának. Nagyjából és egészében mégis az a helyzet, hogy az alkalmazott nyelvészet körébe tartozó legtöbb ágazatra a szervezeti alapok hiánya, az erőfeszítések véletlenszerű, egyéni volta jellemző. Szinte teljesen kihasználatlanok a kooperációs lehetőségek az alkalmazott nyelvészet különböző részdiszciplínái, munkahelyei és munkásai között, holott — látszólagos heterogén jellege ellenére — az alkalmazott nyelvészet alapvető elméleti egysége, amely a kommunikációkutatás egységes problematikáján alapul, ilyen jellegű kooperációra, egyben az erők, eszközök és jószándékok racionálisabb kihasználására lehetőséget adna.

A fentiekben — az alkalmazott nyelvészet egyes ágainak elemzése során — elsősorban hiányokról és szükségletekről beszéltünk. Megvizsgálásra szorult természetesen az a kérdés: a rendelkezésre álló anyagi és személyi erőforrások milyen mértékben és ütemben teszik lehetővé a hiányok megszüntetését, a szükségletek kielégítését. Ennek felmérése nem e sorok írójának feladata — nem is lehet egy ember feladata. Úgy vélem azonban, hogy megfelelő, józan szervezés, céltudatos erőkihasználás esetén több a lehetőségünk, mint első látásra gondolnók.

Egy általános kérdést említenék végül, látszólag váratlanul ebben a gondolati összefüggésben, de — mint az utóbbi hónapok és évek nyelvtudományi vitái (rendszerint szóbeli vitái) mutatták, — nem indokoltság nélkül. Ez nyelvtudományunk nemzeti feladatainak kérdése. A magyar nyelvtudomány nemzeti feladataként elsősorban a szorosan vett magyar nyelvészet, rendszerint főképp a történeti aspektusú magyar nyelvészet területét szokták említeni, másodsorban a finnugor nyelvtudomány művelését, harmadsorban — néha — a turkológia bizonyos ágait. Mindez helyes is — de talán nem volna felesleges a nemzeti feladatok fogalmi körét bővíteni; megalapozottnak látszik ugyanis az az állítás, hogy azok az elméleti és gyakorlati tevékenységek, amelyek a magyar társadalmon, mint nyelvi közösségen belül a kommunikáció szintjének és hatásfokának javítását hivatottak megalapozni, vagy amelyek a magyar társadalom és más nyelvű társadalmak közötti nyelvi érintkezés nyelvtudományi alapját hivatottak biztosítani — s folytathatók a felsorolást — szintén hozzátartoznak nyelvtudományunk nemzeti feladataihoz.

HERMAN JÓZSEF

¹⁷ Újabb értesülésem szerint Magyarország belépése az AILA-ba talán belátható időn belül megvalósul.

Compte rendu sur la situation de la linguistique appliquée en Hongrie

L'article contient le texte légèrement remanié d'un rapport présenté à une réunion de linguistes, organisée en novembre 1968 à Debrecen par l'Académie Hongroise des Sciences.

La linguistique appliquée est définie comme l'ensemble des activités théoriques et des procédés techniques ayant pour but d'utiliser les résultats de la linguistique *a)* dans la pratique sociale et *b)* dans les recherches relatives aux zones de contact entre le langage et tel ou tel autre ordre de phénomènes. L'utilisation des résultats de la linguistique se réduit essentiellement à améliorer le rendement des processus de communication à l'intérieur de la communauté linguistique ou entre différentes communautés linguistiques, et à éliminer ou neutraliser les «bruits» matériels ou psychologiques pouvant entraver ces processus; les recherches relatives aux contacts entre le langage et d'autres faits humains constituent le soubassement théorique de toute activité pratique relevant de la linguistique appliquée. Alors que la linguistique «pure» examine la langue en elle-même et pour elle-même, la linguistique appliquée considère donc la langue du point de vue de sa place dans la communication, et cela afin de pouvoir influencer, dans un sens favorable pour l'ensemble de la société, le rapport entre la langue et les autres facteurs du processus de communication. On aurait d'ailleurs tort en voulant opposer la linguistique appliquée à la linguistique «pure»: les deux sont en réalité inséparables; la linguistique «pure» est un domaine d'activité d'autant plus fondamental et primordial que ses résultats constituent la base même de toute recherche et de toute activité pratique relevant de la linguistique appliquée.

Après ces considérations théoriques, l'auteur passe en revue un certain nombre de domaines de la linguistique appliquée, tels que les recherches relatives à l'enseignement des langues vivantes et à l'enseignement de la grammaire de la langue maternelle, les différentes branches théoriques et pratiques de la psycholinguistique et de la neurolinguistique, l'utilisation de la linguistique dans la mécanisation de la documentation et de la traduction, la sociolinguistique dont il souligne l'importance du point de vue de la politique scolaire, etc. Il constate que, dans la plupart de ces domaines et malgré certains résultats appréciables dus surtout à des initiatives individuelles, le retard de la linguistique hongroise est fort sérieux.

JÓZSEF HERMAN

